

KOČOVNÝ HEREC

Příklad rodiny Štanderů

PAVEL MAREK

Ústřední postavou českých cestujících divadelních společností, tvořících nedílnou součást dějin českého divadla 19. a 20. století, byl jejich ředitel v roli soukromého podnikatele, většinou také organizátora hospodářského a uměleckého provozu družiny divadelních tvůrců, a pochopitelně i aktivního herce. Existence zmíněné profese je časově vymezena léty 1849–1945 a „zlatou dobou“ jejího rozkvětu reprezentuje druhá polovina 19. století.

České cestující divadlo se zrodilo z revolučního kvasu let 1848–1849 a na řadu let je poznamenaly ideje národně uvědomovací, vlastenecké a osvětové práce generací buditelů doby předbřežnové. První ředitelé současně navazovali na působení těch, kteří jim připravili půdu: přejímali zkušenosti německých kočovných společností působících na našem území, jejichž principálové se v zájmu hospodářské prosperity občas utíkali k inscenaci představení v českém jazyce a najímali si i herce ovládající český jazyk, a současně těžili z rozmachu českého ochotnického divadla na venkově, které jim připravovalo jak herecké kádry, tak především zainteresované publikum. Pád absolutismu v roce 1848 vytvořil základní předpoklad k tomu, aby se o koncesi divadelního podnikatele mohl ucházet také Čech, a začal naplňovat volání široké české veřejnosti po šíření divadelní kultury v českém jazyce na venkově. Založení prvních českých kočovných divadelních společností nebylo tak pouze záležitostí schopného jedince, herce, umělce, ale naplněním společenské objednávky, národní akcí, za níž stáli jak národní buditelé, vlastenci a kulturní pracovníci (Josef Kajetán Tyl, Prokop Chocholoušek, Vincenc Vávra Haštalský aj.), tak širší lidová veřejnost sbírající dokonce mezi sebou peníze k zajištění chodu „Prvního národního divadla pro venkov“ a pro potřeby jejího ředitele Josefa Aloise Prokopa (1807–1862).¹

Nelze zakrývat, že v podmínkách bachovského neoabsolutismu měly první divadelní trupy – Prokopova, Kullasova, Zöllnerova i Štanderova – prvořadě plnit roli vývoze vlastenecky orientovaného pražského divadelního umění (reperioáru i reprodukčního stylu) na venkov a umělecká stránka divadla zaostávala: mj. i proto, že společnosti permanentně dodávaly své nejlepší herecké síly Praze.

¹ Viz Táborský, Vojta Š.: *Dějiny venkovských divadelních společností*. Praha 1930, s. 13. Turnovský, J. L.: *Herecké společnosti české*. In: Příspěvky k dějinám českého divadla. Ed. Jan Ladecký. Praha 1895, s. 87.

Jestliže se v dalším období národně uvědomovací činnost společnosti postupně stávala anarchismem a do popředí vystupoval požadavek zprostředkovat venkovu kvalitní divadlo, moderní inscenačně i repertoárově, pak fenomén kvality negativně zatížil celou historii českého kočovného divadla a pouze výjimky potvrdzovaly pravidlo řemeslnosti, rutinitativy, převládajícího obchodního zájmu, úpadku a mnohdy i šmíry. Tyto rysy vystupují už od poloviny 60. let a signalizují krizi, kterou nebyl schopen nikdo zabrzdit nebo zastavit.

Zmíněný obecný trend, jenž vytvářel základní rámec pro proměnu společnosti a role všech osob s nimi spojených, tedy i pro vývoj profese divadelního ředitele, byl výsledkem řady okolností.

Obnovení ústavnosti na počátku 60. let 19. století se stalo mocným impulsem pro rozvoj veřejného a národního života a rozšířilo prostor i ve sféře divadelního podnikání.

Na scénu kočovných společností přicházejí noví lidé, nastupuje druhá generace herců i společností, odchovanci Prokopa, Kullase, Zöllnera a Standery. Měla už více zkušeností a byla i kvalifikovanější, proto se kočovné trupy mohly stát závažným kulturním a mnohdy i politickým činitelem v životě českých měst a vesnic.²

Zatímco průkopníci zájezdového divadla v 50. letech Moravou jen projížděli, od následujícího desetiletí se tento region stal pro ředitele družin křižujících česká města vítaným zpestřením každodenního stereotypu, ale současně i výzvou a mnozí z nich svou kariéru spojili právě s Moravou, odkud pak vyjžděli i do Slezska a případně na Slovensko.

Pandánem tohoto stavu však byla jistá inflace v počtu společností, úřady udělovaly přemíru koncesí, jsme svědky obcházení předpisů stanovujících přísná kvalifikační i hospodářská kritéria. Zvýšení počtu divadelních společností³ sice rodí prospěšnou konkurenci, vede k jejich expanzi do menších měst a vesnic, ale současně do čela družin pronikají i ředitelé upřednostňující svůj vlastní hmotný profit před uměleckými cíli; někdejší výlučnost je nahrazena relativní masovostí. Ke konci století se rozrůstá tzv. šmíra,⁴ za níž jsou označovány nevelké soubory rodinného charakteru, s nízkou uměleckou úrovní, jezdící po zapadlých městech a vesnicích a střídající štace po několika dnech.⁵ Celkový počet asi 60 společností na konci století byl na české poměry příliš velký, a proto jen asi u čtvrtiny z nich můžeme uvažovat o jistém kulturním přínosu.⁶

Zmíněná inflace se týkala pochopitelně také herců, jimiž jsou bývalí ochotníci, bez divadelního i všeobecného vzdělání, muži a ženy s obecnou školou (až dvě

² Viz *Dějiny českého divadla*, 3. Edd. František Černý a Ljuba Klossová. Praha 1977, s. 154.

³ Josef Knap dělí kočovné společnosti podle velikosti do tří kategorií, největší počet družin disponoval 4–10 členy a jen omezený počet největších zaměstnával 16–30 herců. Srov.: Knap, Josef. *Umělové na pouti*. České divadelní společnosti v 19. století. Praha 1961, s. 104.

⁴ *Dějiny*, s. 280.

⁵ Přitom ještě řada představení odpadla pro nezáměr publika, kterému byly předkládány zastaralé adaptace, bez jakýchkoliv uměleckých ambic a skýtající problematickou zábavu.

⁶ *Dějiny*, s. 440.

třetiny herců), mladí řemeslníci tovaryši (řezníci, řezbáři, mosazníci, kupci atd.) nebo lidé často zběhlí z řemesla nebo živnosti. Jsou mezi nimi i nadále nadšenci pro umění (a vlast), ale roste i počet těch, kteří v pobytu u kočovné společnosti vidí východisko ze své momentální životní krize: jsou to „divadelní řemeslníci“, případně bohémové, nezakotvené existence, ztroskotanci, pijáci, bezdomovci a tuláci. Ke konci století se pohyboval roční přírůstek nových herců asi kolem čísla 150.⁷ Kočovní herci přesto tvořili poměrně uzavřenou a dost vylučnou kastu, která byla zejména některými konzervativně orientovanými místními elitami vnímána s despektem a přezíráním a označována za potulné komedianty.⁸ Lidové publikum naopak ve své většině patetické romantické herectví vnímalo pozitivně, neboť korespondovalo s „nenáročným sentimentálně vlasteneckým kulturním provincialismem“.⁹

Masovým jevem se stává fluktuace hereckých kádrů. Až 50% herců měnilo každý rok společnost a tři čtvrtiny přecházely do nového souboru během tří let.¹⁰ To mělo pochopitelně vliv na úroveň přípravy inscenací, absentovala koncepční práce, převládala improvizace, práce ze dne na den. U malých společností bylo studium rolí výjimkou a hlavní slovo měla nářověda, neexistovaly zkoušky, diveltantská režie jednotlivé kusy přizpůsobovala omezeným personálním i finančním možnostem a vypouštěla z her třeba i celé scény.

Neustálé měnění místa a hledání nejlepší společnosti, nejlepšího ředitele, nebylo náhodným jevem. Odraželo hospodářské a sociální podmínky, v nichž kočovné divadlo existovalo. Permanentním jevem byl zápas o udržení ekonomické prosperity družiny, neustálý tvrdý boj o chleba a přežití, vyrovnávání se se stálou nouzí a nedostatkem, životem na hranici životní existence. Herec-záčačnický měl měsíční příjem na úrovni dělníka, přičemž vydělané peníze plně pohltily náklady na stravu. Při neustálém měnění místa působení musel každý počítat s náklady na ubytování.¹¹ Divadelní ředitel na tom byl sice podstatně lépe (čistý měsíční výdělek činil 80–100 korun), ale měl značně větší vydání, jezdil vyjednávat nové štace, zajišťoval převoz společnosti a jejich rekvizit, garderoby, kulís, z místa na místo (na selských vozech s koňským záprahem, na delší vzdálenosti vlakem), platil pronájem sálu, většinou v hostinských místnostech atd. Běžným jevem se stávalo vyplácení tzv. dílu namísto stálého platu, kdy příjem z představení byl bezprostředně po jeho skončení rozdělen mezi členy společnosti v závislosti na jejich postavení a roli

⁷ Tamtéž.

⁸ *Dějiny*, s. 40. Během času pro české společnosti platilo totéž, co na přelomu 40. a 50. let 19. století pro německé trupy: je to „žebrácká sebranka“, „veřejný hampejz“, „sprostá lumpárna“, herci jsou sami dlužníci, podvodníci a ničemové.

⁹ Tamtéž, s. 44.

¹⁰ Viz Knap, J.: *Umělové*, s. 104.

¹¹ Životní náklady byly jedním z fenoménů, který ovlivňoval také složení společnosti, v nichž se často setkáváme s manželskými a mileneckými dvojicemi: herci si nemohl dovolit u společnosti žít „neproduktivní silou“. Velmi brzy se na divadelní prkna dostávaly i děti z hereckých rodin, což pak vyústilo ve vznik „hereckých rodinných dynastií“.

v družině. Jen ojediněle se setkáváme s divadelními společnostmi, v nichž měl herec zajištěn stálý příjem. Jeho výše se odvíjela od výnosnosti štace, od návštěvnosti představení, která byla proměnlivá a s postupným úpadkem kočovného divadla klesala. I na „dobrych“ štacích (na Moravě Olomouc, Prostějov, Kroměříž), jež obvykle trvaly kolem dvou měsíců, se občas vyskytovaly „šňajdry“, dny, kdy se nehrálo pro nedostatek obecenstva. Herci si neutušenou finanční situaci mohli vylepšit prostřednictvím tzv. beneficí, představení pořádaných v jejich prospěch, což však předpokládalo osobní zvání dům od domu. O celkový výnos se museli na polovinu dělit s ředitelem společnosti a úspěch záležel na osobní oblíbenosti herce, na jeho rolích, předchozích kontaktech, pověsti atd. Nápověda si přivydělával vydáváním tzv. abšidků nebo pomněnek, příp. almanachů, obsahujících soupis repertoáru a herců společnosti, jež prodával na památku stágony. Velký problém pro život a společnosti představovaly letní měsíce, kdy zájem diváků opadal na minimum; jen málokomu se podařilo hrát v letní aréně, příp. ji i postavit. Proto někteří ředitelé na toto období trupu rozpustili a herce brali do pracovního poměru až na zimní sezónu. Jíni majitelé společnosti z hospodářských důvodů svou koncesi pronajímali a teprve když opět disponovali dostatečným kapitálem, k řízení trupy se vraceli.

Pauperizace společnosti a jejich ansámblu se promítala do sociálního postavení lidí pohybujících se kolem cestujícího divadla. Jejich status určoval čelední řád¹² – před zákonem stáli na úrovni služebné chasy v zemědělství a nedisponovali ani volebním právem; svým smýšlením byli většinou svobodomyšlně založení, radikálové, demokraticky orientovaní, ale v politické sféře se neangažovali. Tvrdé životní podmínky byly zdrojem častých nemocí (tuberkulóza, duševní choroby), sebevražd, vysoké dětské úmrtnosti a absence sociálního pojištění pro tuto kategorii pracovníků se promítala do skutečnosti, že nejdeden herec svou životní pout končil ve stáří na jevišti nebo v chudobinci, pokud se mu nepodařilo včas od divadla prchnout a uchytit se v živnosti (obvykle hostinští).

Tyto jevy měly přirozeně vliv na kázeň ve společnostech, jež byla stálým problémem. Nejlepší herci odcházeli do kamenných divadel (Prozatímní, Národní divadlo) nebo se snažili dostat do omezeného počtu velkých a prosperujících družin (Pavla Švandy ze Semčic /1825–1891/, Jana Pištěka /1847–1907/, Josefa Emila Kramuele, Františka Pokorného, Václava Hübnera aj.), sezónně obsazujících divadelní stánky v Plzni nebo Brně, takže chyběly vzory, osobnosti s uměleckými ambicemi, jež by táhly hereckou káru za sebou. Většina společnosti, jak už bylo naznačeno, se však pohybovala v začarovaném kruhu: jejich postavení určovaly hospodářské limity a ty byly navázány na uměleckou kvalitu družin. Když se vytratil nymbus buditelů a nebyl nahrazen uspokojením z kvalitního prožitku, zájem publika o společnosti upadal.

Kočovným hercům za dvacet let vyrostla také konkurence, s níž se obtížně vyrovnávali, a do budoucna jí museli podlehnout: jedinou ochranu nabízela zásadní transformace cestujícího divadla, o níž se začala pokoušet Ústřední jednota českého

¹² *Dějiny*, s. 40.

herectva (zal. 1885), která však předpokládala modernizaci repertoáru, inscenací i hereckého stylu. Po otevření pražského Národního divadla mělo uměnímilovné obecenstvo možnost díky divadelním vlakům vidět ve „zlaté kapličce“ na vlastní oči své a národní herecké idoly v kvalitních inscenacích a zpětně porovnávalo profesionální divadlo s kočovným. Na proměnu publika nespokojujícího se už pouze s jakýmkoliv divadelním činem měl nesporně vliv také další vzestup ochotnické Thálie, která svou úrovní i zájemem kočovníkům nastavovala nemilosrdně zrcadlo.¹³

Přes všechna negativa cestující společnosti jsou až do konce století vlastně dějinami mimopražského divadla. Mezi jednotlivými trupami existovaly značné rozdíly a nejlepší z nich vychovávaly nejen divadelní obecenstvo, ale i kvalitní herce pro kamenné divadlo. Na jejich půdě se pozvolna prosazovalo realistické herectví,¹⁴ jež se rozvíjelo ruku v ruce s modernizací repertoáru, podněcovalo ojedinělé umělecké výboje a korespondovalo s úsilím o překonání negativ kočovného divadla v organizační sféře. Mezi tyto experimenty patří i pokusy nahradit ředitele společnosti jako soukromého podnikatele gremiem složeným z představitelů městských správ v určitém regionu, které má pomoci rozetnout zprohýbaný začarovaný kruh a vyvést kočovné divadlo na nové cesty.¹⁵

Shora naznačený výklad širších souvislostí a problematiky českého kočovného divadla v 19. století signalizuje, že profese divadelního ředitele byla záležitostí poměrně výlučnou: sumarizace údajů o cestujícím divadle na Moravě by nám ukázala, že se jednalo o několik málo desítek lidí, kteří však ve své lepší polovině za sebou zanechali výraznou stopu a zasloužili se o národní a kulturní probuzení moravských měst. Pro zachycení modelového vývoje této profese se nám zdají příznačné osudy divadelního rodu Štanderů:¹⁶ jeho příslušníci stojí jak u kolébky moravského cestujícího divadla, jež bylo průkopníkem divadelní kultury v českém jazyce, tak současně postupně tuto profesi opouštějí, aby bohyni Thálii zůstali věrni jako ochotníci a organizátoři divadelních i nedivadelních kulturních aktivit v místě svého trvalého bydliště.¹⁷

¹³ Srov. Hurt, J.: *O poměrech nynějších kočujících společností divadelních*. Jevišťe 1, 1885, č. 7, s. 53; č. 8, s. 61; č. 10, s. 78.

¹⁴ *Dějiny*, s. 282.

¹⁵ Tyto pokusy však probíhají až na počátku 20. století a souvisejí se snahami vytvořit regiony, jejichž vedení by regulovalo činnost společnosti (plánované střídání společnosti v regionu po sezónách). Mýšlenka byla uvedena do života ve východních Čechách prostřednictvím tzv. Východočeské společnosti. Srov.: Knap, J.: *Umělcové*, s. 200–206. – Na konci století můžeme zaregistrovat také úsilí o přijetí tzv. divadelního zákona, návrhy na fúzi družin a jejich přeměnu ve větší trupy, snahu založit agenturu jako zprostředkovatelnu angažmá pro herce, Ústřední jednota českého herectva od roku 1894 vyplácela podpory svým invalidním členům aj.

¹⁶ Viz Marek, Pavel: *Příspěvek k osudům divadelní rodiny Štanderů*. Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci 1997, č. 274, s. 18–34; též: Josef Štander, Rudolf Štander, Jan Štander. [Medailony osobností.] In: Kulturní lexikon Prostějovska 1/91. Příloha Zpravodaje Muzea Prostějovska 1991, č. 1.

¹⁷ Vedle tohoto modelu profese ředitele společnosti jako přechodného, dočasného zaměstnání, který koresponduje s celkovými trendy vývoje kočovného divadla, bychom však mohli předložit i model ředitele společnosti, jenž spojuje celý svůj život s působením na divadle a jako divadelník

Divadelnická rodina Štanderů má své rodové kořeny ve východních Čechách: její nejstarší nám známý člen Josef Štandera (nejstarší) byl někdy na konci 18. století malířem a řezbářem v Dobrušce a potom v Hradci Králové. Proto i její vstup do dějin českého divadla je spojen s tímto krajem a Čechami. Teprve od počátku 60. let 19. století je historie Štanderova rodu spjata s Moravou a především s Prostějovem – zde našel svůj nový domov a tři generace jeho divadelníků se podílely na kulturním, ale i hospodářském a politickém životě města.

Snad nejvýznamněji se mezi kočovné divadelníky zapsal syn zmíněného Josefa Štandery, také Josef Štandera (starší) (1811–1863), zakladatel prostějovské větve rodiny. Narodil se patrně v roce 1811 v Dobrušce a v Hradci Králové se vyučil malířem nebo klempířem, přesně to nevíme.¹⁸ Svému řemeslu se poctivě věnoval až do počátku 50. let: v roce 1852 si jej téměř sedmdesátiletý německý divadelní ředitel Filip Zöllner (1783–1863)¹⁹ vybral za pomocníka při stavbě dřevěné divadelní arény v Hradci Králové. Nic ovšem nenaznačovalo, že by kontakt mohl vyústit v trvalejší spolupráci, nebo dokonce ve Štanderův životní svazek s profesionálním divadlem přesto, že rodina byla známa svým zájmem o tuto sféru umění; např. Josefův bratr Jan měl pověst prvního českého odborníka pro výstavbu „strojového jeviště“ a jeho domě se hrálo ochotnické divadlo, dokonce v českém jazyce.²⁰ Teprve rok nato, když Filipův syn Bedřich Zöllner německou kočovnou společností rozpustil, odešel jako herec k německému stavovskému divadlu a jeho divadelní koncese zůstala nevyužita, se J. Štandera rozhodl B. Zöllnera požádat o pronájem koncese a stát se ředitelem divadelní trupy.²¹ Téměř současně se stejným nápadem přišel Josef Kajetán Tyl (1808–1856), a tak došlo k užitečné spolupráci obou žadatelů, kdy J. Štandera do nové společnosti investoval finanční

také umírá. Máme tu na mysli především osudy Václava Choděry. Stov.: Marek, P.: *Tak trochu blouznivý idealista*. Příspěvek k 70. výročí úmrtí Václava Choděry, průkopníka českého jazyka v divadelní kultuře. Vlastivědný věstník moravský 51, 1999, č. 2, s. 135–142; týž: *K hostování Choděry divadelní společnosti v Brně v roce 1884*. In: Forum brunense 1994, s. 129–138.; týž: *Václav Choděra v Kroměříži*. Zprávodaj Muzea Kroměřížska 1992, č. 2, s. 6–15.

¹⁸ K rodovým kořenům Štanderů stov.: Štandera, Rudolf: *Ze starého Prostějova*. Osudy rodiny Štanderovy. Hlas lidu (Prostějov) 17. 2. 1940; Kraus, Bohuslav: *Z galerie zasloužilých Prostějovců. Josef Štandera*. Hlas z Hané (Prostějov) 27. 11. 1943.

¹⁹ Stov. Ředitel známé české společnosti divadelní pan Zöllner. Dalibor 6, 1863, s. 48; Simon, Josef: *O Filipu Zöllnerovi, zakladateli české divadelní společnosti*. Divadlo a hudba 1941/2, s. 52.

²⁰ Stov. Pešek, Josef: *Kocoufáci společnosti divadelní v Hradci Králové v době předbrněnské a v době absolutismu*. Zlatá Praha 32, 1915, č. 46, s. 546; *Pětáctyřicetiletá práce na divadle*. Divadlo 8, 1910, č. 12, 5. 4., s. 324; Mikan, Jaroslav: *Výstava 300 let divadla v Hradci Králové v městském muzeu od 4. do 28. září 1938*. Hradec Králové 1938, s. 9–10; týž: *Divadlo a hudba v Hradci Králové v 1. polovině 19. století*. Hradec Králové 1930, s. 16; Knap, Josef: *Zöllnerové*. Praha 1958, s. 59, 228–229; *Dějiny*, s. 44.

²¹ Stov. Knap, J.: *Zöllnerové*, s. 60; Engel Müller, Karel: *Marie Rysářová v české divadelní historii*. Praha s.d. (1911), s. 39–40; Příkrýl, Ondřej: *Z těžkých dob Prostějova*, 1. Prostějov 1929, s. 106; Blahník, Vojtěch K.: *J. K. Tyla had z ráje*. Praha 1950, s. 216; Stefanides, Jiri: *České divadelní společnosti v Olomouci (1868–1884)*. In: Středisko (Olomouc) 5, 1980, s. 21.

kapitál a stal se hospodářským správcem družiny, zatímco J. K. Tyl převzal povinnost režiséra a uměleckého vedoucího.²²

Štandera a Týlova společnost pod Zöllnerovou firmou zahájila svou činnost 29. 6. 1853 v Hradci Králové. Řediteli se podařilo angažovat poměrně velmi kvalitní herce, mezi nimiž figurují členové Týlovy rodiny Magdalena Týlová, roz. Forchheimová (1803–1870) a její sestra Anna Rajská-Turnovská, roz. Forchheimová (1824–1903), legendární tragéd František Krumlovský (1817–1875), pozdější divadelní ředitel František Josef Čížek (1820–1887), Josef Emil Kramule (1826–1884), František Pokorný (1833–1893), Václav Svoboda, dále Antonín Mušek (1820–1876), Emanuel Rott, Josef Chramosta (1829–1895), Marie Köhlerová-Rysářová (1831–1912), Marie Bělská-Čížková (1825–1866), Charlotta Greinerová, sestry Marie a Helena Lípšovy atd.²³ V epizodních rolích vystupovali pod pseudonymem Hradecký a Hradecká také manželé Štanderovi; dobový tisk si však více všiml J. Štandery jako „kasíra a oučtího“, kterého *Lumír* z 11. 8. 1853 zhodnotil jako sice schopného, leč „poněkud přes míru opatrného“ hospodáře, jenž se však „nemínil zahodit, aby zůstal za Prokopem ve slušných platech svým lidem“.²⁴ Úspěchy sklízel i jako scénograf, jevištní výtvarník a technik, a dokonce byl zřejmě i příležitostným autorem: jeho scénický prolog Umělcovo vidění našel uplatnění např. při otevření divadla v Táboře počátkem července 1857.

V letech 1853–1859 J. Štandera se svou společností cestoval po českém venkově, hostoval ve větších městech na východě, jihu a západě Čech. Zde také trupa v roce 1856 v Plzni ztratila svého režiséra a vůdčího ducha J. K. Týla, po jehož smrti došlo k výraznému poklesu umělecké úrovně družiny, která začala tápat režijně i dramaturgicky a opouštěly ji nejlepší herecké síly. Dostala se do jisté krize, která vyvrcholila v létě roku 1859 rozchodem B. Zöllnera s J. Štanderou, který navázal kontakty s ředitelem jiné české společnosti, Josefem Kullasem, a pronájal si nyní jeho koncesi.²⁵

²² Stov. Turnovský, Josef Ladislav: *J. K. Tyl. Obraz životopisný*. Praha s.d., s. 584; týž: *Herecké společnosti*, s. 90; Berndorf, Alexandr: *Památky Týlové*. Plzeň 1926, s. 130; Pletzer, Karel: *Dvojí zastavení J. K. Týla ve Vodňanech*. Vodňany 1956, s. 21; Knap, J.: *Umělcové*, s. 18–20; týž: *Zöllnerové*, s. 60; J. K. Tyl. Česká Thalia 2, 1868, č. 9, s. 138; Nebeský, Pavel: *O J. K. Týlovi*. Divadlo 6, 1908, č. 17, s. 394; Buchner, Alexandr: *Cadule kočovných divadelních společností v Čechách a na Moravě*. Praha 1968, s. IX; *Dějiny*, s. 44; Kredba, C.: *Tylův „had z ráje“*. Divadlo 6, 1908, č. 10, 5. 3., s. 218; J. K. Tyl. Česká Thalia 2, 1868, č. 9, 1. 5., s. 138; Tábořský, V. Š.: *Dějiny*, s. 58.

²³ Stov. Knap, J.: *Zöllnerové*, s. 62–64; Pokorný, František: *Vzpomínky a upomínky*. Praha 1896, s. 7–9; Engel Müller, K.: *Marie Rysářová*, s. 41; *Marie Rysářová*. Divadlo 11, 1913, č. 6, 8. 1., s. 95; Turnovský, J. L.: *Obraz*, s. 550; *František Krumlovský, první velký umělec na českém jevišti a jeho doba (1817–1875)*. Katalog výstavy. Ed. Josef Glišvický. Prostějov, muzeum 1965, s. 22; viz též „Pomněnky“ Zöllnerovy společnosti v Divadelním oddělení Národního muzea v Praze, sg. T 128/16 a opis cedule z Jindřichova Hradce 1855/6, sg. T 128/2.

²⁴ Citováno podle Knap, J.: *Zöllnerové*, s. 66; stov. i Příkrýl, O.: *Z těžkých dob*, s. 107–108; Mošna, Jindřich: *Jak jsem se měl na světi*. Praha 1954, s. 8.

²⁵ Knap, J.: *Zöllnerové*, s. 95; týž: *Umělcové*, s. 28; Engel Müller, K.: *Marie Rysářová*, s. 47; *Dějiny*, s. 44; Buchner, A.: *Cadule*, s. IX; Tábořský, V. Š.: *Dějiny*, s. 50; Turnovský, J. L.: *Herecké společnosti*, s. 97.

Štandera správa Kullasovy společnosti v letech 1859–1863 byla asi úspěšnější než působení v předchozí trupě.²⁶ Ředitel totiž mohl začít zhodnocovat zkušenosti z kočovného divadla a navíc si zřejmě uvědomil své možnosti i schopnosti. Převážně se vystříhal chyby, jež zatížila poslední období jeho pobytu u B. Zöllnera, kdy družině chyběl výrazný a tvůrčí režisér. Proto angažoval pro tuto práci tehdy snad nejschopnější osobnost působící na venkově, bývalého herce Stavovského divadla Karla Poláka (1834–1906), a vlastně ho jako režiséra objevil.²⁷ Štanderaovy podnikatelské schopnosti, umění zajistit hercům pravidelné a solidní výplaty, nepochybně ovlivnily složení souboru. Jeho uměleckou úroveň lze označit za velmi solidní a nacházíme v něm jména jako Jindřich Mošna (1837–1911), Arnoštka Libická, Marie Köhlerová-Ryšavá, Magdalena Tylová, Anna Rajská, Josef Faltys (1839–1929), Hynek Mušek, Karolina Pešková, krátce Josef Frankovský aj.,²⁸ tedy vesměs výběr z nejlepších výkonných umělců, jaké mohlo tehdejší české cestující divadlo nabídnout. Když na podzim roku 1861 společnost hrála v Praze na Smíchově, pochválil ji samotný Jan Neruda, jemuž sejevila jako nejlepší po Zöllnerově společnosti a rozhodně převyšující svou úroveň zbývající dvě české divadelní družiny – Prokopovu a Šmídovu.²⁹ V listopadu 1859 v Jindřichově Hradci připomněla 100. výročí narození Friedricha Schillera, a jejím prostřednictvím se tak čeští umělci poprvé přihlásili k hodnotám evropské divadelní kultury.

Rovněž Kullasova společnost vedená J. Štanderou se pohybovala po divadelních stáncích v Čechách,³⁰ na počátku 60. let však ředitelé začala lákat Morava, neboť se jednalo o region českými divadelními společnostmi dosud opomíjený a nevzdělaný. Proto Štandera několikrát požádal úřady o udělení koncese pro založení vlastní družiny, jež měla šířit divadelní kulturu v českém jazyce: teprve v roce 1863, kdy se po obnovení ústavnosti začaly postupně měnit podmínky pro rozvíjení národního života, byla snaha korunována úspěchem³¹ a v dubnu téhož roku se Kroměříž stala první zastávkou na cestě Štanderaovy divadelní společnosti Moravou.

V roce 1863 Štandera hostoval v Kroměříži, Holešově, Přetově, Hranicích a Prostějově. Přijetí herecké družiny³² českými kruhy lze jednoznačně označit za senzační.

²⁶ Ve srovnání s obdobím působení v Zöllnerově trupě je tentokrát k dispozici daleko méně pramenů a informací, což souviselo se zájmem o osobnost J. K. Týla.

²⁷ Knap, J.: *Umělcové*, s. 28; Branald, Adolf: *My od divadla*. Praha 1983, s. 330.

²⁸ Viz „Pomněnky“ Kullasovy společnosti v Divadelním oddělení Národního muzea v Praze (DONM) z let 1861–1863, sg. T 127/7, 128/8, 128/12, 128/10 a cedule z let 1860–1861, sg. T 128/4, 128/5, 128/6.

²⁹ Tamtéž, s. 31.

³⁰ Srov. k tomu např. Turnovského vzpomínky, Turnovský, Josef Ladislav: *Paměti starého vlastence*, Praha 1900, s. 22–23; Šubert, F. A.: *Jindřich Mošna*. Praha 1902, s. 16; Mošna, Jindřich: *Jak jsem se měl na světě*. Praha 1954, s. 8; Páleníček, Ludvík: *Kroměřížské ochotnické divadlo 1865–1965*. Kroměříž 1965, s. 15; též: *Jindřich Mošna*. Praha 1983, s. 12–23; Kubín, O.: *Počátky divadla v Kroměříži*. Kroměřížský rok 1948, č. 7, 5. 1948, s. 10.

³¹ Turnovský, J. L.: *Herecké společnosti*, c. d., s. 90.

³² Výčet herců vedených režisérem K. Polákem a soupis repertoáru obsahuje tisk („Pomněnka“) z Holešova. „Kýlce uvítá z pestrých květin domácích luhů a podaná s hlubokou úctou všem příznivcům

Moravská orlice, která sledovala její činnost s nebyvalou pečlivostí a zájmem, psala o návalech a tlačenících diváků, kdy „musíš se vždy obávat, abys si zlomeného žebra domů nepřinesl“, s nadšením hodnotila výkony herců a především akcentovala význam trupy pro povznesení národního života: „společnost nemalo přispívá k národnímu probuzení a podává důkazy, že čeština se hodí nejen do kuchyně“.³³

Rok 1863 se stal shodou okolností vyvrcholením divadelní kariéry J. Štandery.³⁴ Nevynikal sice jako herec, ale osvědčil se v roli divadelního podnikatele a organizátora. Zemřel nečekaně 28. 11. 1863 v Prostějově ve věku 52 let³⁵ a jeho pohřeb byl manifestací věčnosti české kulturní veřejnosti mužů, jehož zásluhy o české divadlo jsou nesporné. „Ano, ztratila Morava opět muže, jenž si o tebe nemalou získal zásluhu“, napsala v nekrologu *Moravská orlice*.³⁶

Předčasná smrt ředitele jedné z nejlepších kočovných společností první etapy dějin českých cestujících divadelních společností neznamenaala zánik trupy. Její vedení převzala Štanderaova žena Anna (1814–1889),³⁷ která se stala vedle Elišky Zöllnerové (1822–1911) a Arnošky Libické-Nápravníkové (1837–1893)³⁸ snad nejvýraznější postavou mezi ženami-podnikatelkami kočovné Thálie. Do roku 1871 její družina projezdila Moravu křížem krážem,³⁹ pravidelně se vracela do

divadla česko-slovanského a věnována laskavému vzpomnutí na bry první cestující české divadelní společnosti na Moravě pana Josefa Standery v Holešově roku 1863.“ DONM v Praze, kočovné divadelní společnosti, i. č. T 128/1.

³³ M. J.: *Z Kroměříže*. Moravská orlice 27. 4. 1863; též 23. 5. 1863 a 9. 6. 1863. K vystoupením v Prostějově srov. *Das böhmische Theater in Prossnitz*. Bote aus der Hanna 20. 10., 27. 10. a 13. 11. 1863. Autorem recenzií byl pozdější profesor olomoucké teologické fakulty Melchior Mišoch, tehdy středoškolský profesor v Prostějově. Literární archiv PNP v Praze, fond L 125 – Deník Melchiora Mišocha. Srov. i Čičatka, Jaroslav: *Začátky ochotnického divadla na Prostějovsku*. In: Památník vydáný u příležitosti 50 letého trvání Lidového divadla v Prostějově. 1887–1937. Prostějov 1937, s. 8–10; Pinkava, Jaroslav: *Po stopách Štanderaovy společnosti*. Štafeta 10, 1978, č. 3, s. 29; též: *Z počátku divadla v Prostějově*. Štafeta 7, 1975, č. 2, s. 31–32.

³⁴ Širší zhodnocení Štanderaova působení na Moravě srov. Marek, P.: *Štandera na Moravě*. Program Státního divadla v Brně 57, 1985/1986, č. 8, s. 296–299; též: *Počátky divadla v Prostějově a okolí v 60. a 70. letech 19. století*. Zpravodaj Muzea Prostějovska v Prostějově 6, 1986, č. 2, s. 12–26; též: *České cestující divadelní společnosti na Moravě v 60. letech 19. století*. Program Státního divadla v Brně 60, 1988/1989, č. 2, s. 226–228; č. 3, s. 250–252; též: *K pobytu Štanderaovy společnosti na Moravě v 60. letech 19. století*. Zpravodaj Muzea Prostějovska v Prostějově 8, 1988, č. 1, s. 1–11; též: *České cestující divadelní společnosti na Kroměřížsku v 60. letech 19. století*. Zpravodaj Muzea Kroměřížska 1990, č. 1, s. 22–27.

³⁵ *Z Prostějova*. Moravská orlice 12. 12. 1863; Hýsek, Miloslav: *Literární Morava v l. 1849–1885*. Praha 1911, s. 107.

³⁶ *Z Prostějova*. Moravská orlice 22. 12. 1863.

³⁷ Přesné datum narození Anny Štanderaové, roz. Lorencové, dcery sládky z Hradce Králové, není známo. V. Š. Tábořský např. uvádí jako rok narození 1822.

³⁸ Viz Turnovský, J. L.: *Herecké společnosti*, s. 107–108.

³⁹ Srov. Marek, P.: *Příspěvek k počátkům českého divadla na Vsetínsku v 60. a 70. letech minulého století*. Zpravodaj Okresního vlastivědného muzea ve Vsetíně 4, 1988, s. 51–58; též: *České kočovné divadelní společnosti na Vyškovsku v 60. a 70. letech 19. století*. Zpravodaj Muzea Vyškovska 1989, s. 20–30; též: *České cestující divadelní společnosti na Kroměřížsku v 60. letech 19. století*. Zpravodaj

zatímco hlavní město Moravy nikdy nedobyla, neboť takřka každoroční žádosti vdovy A. Štanderové byly místodržitelstvím zamítány⁴⁴ a nejvíce se své Mecke přiblížila hostováním v Židlochovicích, Bílovicích, Rajhradě, Ivanovicích nebo Slavkově u Brna, do „německé“ Olomouce zajela v letech 1868 a 1869, ovšem v očích divadelních referentů místního tisku na scéně německého městského divadla jednoznačně propadla.⁴⁵

Dílím mezníkem v dějinách společnosti s významem pro celý rod Štanderových byl rok 1865: v červenci přijela opět do divadlomilovného Prostějova, kde absolvovala mimořádně úspěšnou osmiměsíční (!) sezónu v dřevěné divadelní aréně s prostorným jevištěm, hledištěm a galerií.⁴⁶ A. Štanderová tehdy navázala a prohloubila řadu osobních kontaktů s místními vlasteneckými elitami a rozhodla se arénu koupit společně s přílehlým domem s parními a vanovými láznemi a rozsáhlou zahradou. Sobě a rodině tím vytvořila nové stálé životní zázemí, odtud její společnost vyjížděla na zájezdy a sem se také pravidelně vracela. Tato skutečnost pochopitelně zásadně ovlivnila fungování divadelní družiny i osudy Štanderových.

Když po olomouckém neúspěchu v roce 1869 rodina v čele s vdovou A. Štanderovou provedla analýzu problémů a rozhodla se svou divadelní koncesi pronajmout herci Josefu Bidrmanovi, svou roli přitom sehrála nutnost starat se o dům a nový majetek. Principálka vlastně ukončila svou kariéru v profesionálním divadle a „káru bohyň Thálie“ předala svým synům⁴⁷ Josefovi a Antonínovi.⁴⁸ Zemřela v Prostějově 14. března 1889.⁴⁹

70. a 80. léta 19. století jsou obdobím, kdy se Štanderova společnost ocitla v sestupné fázi svého vývoje a zařadila se do komparsu cestujících družin, jež neměly vyšší umělecké cíle. Tato skutečnost se pochopitelně promítla do skutečnosti, že

⁴⁴ MZA Brno, fond B 13 – Presidium moravského místodržitelství, 1867–1872, sig. 1/12, karton 496 – žádost A. Štanderové.

⁴⁵ Olomoucké hostování společnosti podrobně mapují Olomoucké noviny od 18. 1. do 23. 5. 1868. Srov. také Čičatka, Jaroslav: *Vývoj divadelnictví na střední a severní Moravě*. Zvl. ot. z 12. a 14. sešitu Vlastivědy střední a severní Moravy. Zábřeh 1938, s. 11; Příkrý, O.: *Z těžkých dob*, 2, s. 71; Štefanides, J.: *České divadelní společnosti*, s. 21–22; *Přehledné dějiny české literatury a divadla v Olomouci*, 1. *Od počátku do roku 1918*. Praha 1981, s. 98. K hostování v roce 1869 srov. *Společnost vdovy pí Anny Štanderové*. Moravská orlice 21. 11. 1869; *České divadlo v Olomouci*. Našinec 22. 12. 1869; *Z Olomouce*. Česká Thalia 8, 1870, č. 1, 1. 1., s. 8.

⁴⁶ Státní okresní archiv Prostějov, fond Archiv města Prostějova, i. č. 476, pozemková kniha, fol. 188a. Dále srov. *F. A. Houdek*. Moravská orlice 12. 7. 1865; *Z Prostějova*. Olomoucké noviny 30. 5. 1866; *Ze starého Prostějova*. Hlas lidu 30. 9. 1939; *Ze starého Prostějova*. Hlas lidu 17. 2. 1940; Příkrý, O.: *Z těžkých dob*, 1, s. 106–112; Frélich, Antonín: *Po stopách Thálie v Prostějově*. Stráž lidu 13. 5. 1950.

⁴⁷ Štanderovi měli vedle synů také dceru Marii (1841–1859) – její životní data jsou stanovena podle nepřímých dokladů. *Ze starého Prostějova*. Hlas lidu 11. 2. 1940.

⁴⁸ Štanderová se starala také o provoz arény, což dokládají žádosti Spolku divadelních ochotníků v Prostějově o její propůjčení. Srov. StOA Prostějov, fond Spolky Prostějov, sg. DA 1, Zápisník SDO, zápis schůzi výboru z 9. 4. 1872, 13. 4. 1877 a 3. 5. 1877. Dohlížela také na chod lázni a brzy v domě začala provozovat pohostinskou živnost. Na konci 70. let jí v této roli vystřídal syn Josef.

⁴⁹ StOA Prostějov, Osobní fond Bohuslava Krause, kartoteka osobnosti, Anna Štanderová. Dále srov. Čičatka, J.: *Vývoj divadelnictví*, s. 20; Příkrý, O.: *Červánky Prostějova*, 2. Prostějov 1931, s. 187.

„probuzených měst“, ale měla odvahu zajíždět i tam, kde dosud převládala „národná letargie“. Její repertoár byl postaven nejen na Tylovi, ale také na překladech z francouzštiny a němčiny, vedle nezbytných dobových frašek a veseloher, původních i přeložených. Stále si udržovala solidní úroveň a byla ceněna jak z hlediska složení souboru,⁴⁰ tak pro dobrou garderobu a výpravu her, dokonce měla svého vlastního kapelníka.⁴¹ Zpočátku se opírala o umělecké vedení K. Poláka, avšak po jeho odchodu do Prozatímního divadla jsme svědky permanentních problémů s obsazením místa režiséra,⁴² což mělo vliv na postavení společnosti, která postupně klesala do průměru. Přesto měla ambice hrát v Brně, M. Ostravě⁴³ i Olomouci;

Muzea Kroměřížska 1990, č. 1, s. 22–27; týž: *K počátkům českého profesionálního divadla na Blanskou v 60.–80. letech 19. století*, 1, 2. Sborník Okresního muzea v Blansku 1991, s. 32–39; 1992, s. 17–23; týž: *Kočovné divadelní společnosti na Kroměřížsku v 70. letech 19. století*. Zpravodaj Muzea Kroměřížska 1993, č. 1, s. 17–23; týž: *České kočovné divadelní společnosti na Slovácku v 60. a 70. letech 19. století*. Slovácko 30, 1988, s. 67–76.

⁴⁰ Občas ve společnosti pobýval bohem F. X. Krumlovský, herecký průměr přesahovali Hynek Grunert, Adéla Macháčková, Václav Svoboda, Ema Slánská a Jan Souček, nacházíme tu i Tylovu ženu Magdalenu s dcerami Marií (1848–1868) a Eliškou (1850–1909) aj. Herecký soubor však procházel permanentní obměnou, jako v jiných družinách. – K pobytu Tylových u Štanderové srov. *Magdalena Tylová (Skalná)*. Česká Thalia, 2, 1868, č. 2, s. 26–27; Hampl, František: *Poznání menami*. Osudy českých literátů. Praha 1940, s. 65; *Tyl-buďtel a jeho místo v moravské divadelní tradici*. Katalog výstavy Moravského muzea. Brno 1956, s. 21; Slezák Karel – Zapletal, Vladimír: *Marije Tylová v Morkovicích*. In: Katalog filatelistické výstavy Výtvarné umění a hudba. Kroměříž 1983, s. 37–38; Stěgř, Bohuš: *Svatba rodičů J. K. Tyla v Tovačově*. Vlastivědný věstník moravský 7, 1952, č. 4, s. 245–246; *František Krumlovský*, s. 26; Telcová-Jurenková, Jirina: *Tylovy cesty na Moravu*. Časopis Moravského muzea XLII, 1957, vědy společenské, s. 111–112; Čermák, Lubomír: *Korespondence dvou dcer J. K. Tyla z Vyskova*. Nový život 29. 3. 1974.

⁴¹ Jádro hudebníků cestovalo se společností, přičemž orchestr byl vždy doplněn v místě působení z místních sil. Kapelník Ludvík se tak v jednotlivých městech dostával do kontaktu s kulturními elitami a předával jim nejen zkušenosti, ale také pro ně např. skládal. Cestující společnosti navazovaly přirozené kontakty také s ochotníky, nejlepším z nich dávaly příležitost k hostování a nejednou došlo k propojení aktivit kočovných herců s místními amatéry na různých večírcích a kulturních akcích. – V dochovaném listáři Štanderovy společnosti nacházíme např. dopis z 30. 5. 1865 adresovaný redakci hudebního časopisu *Slavoj*, v němž je žádáno inzerovat volné místo kapelníka společnosti, jehož povinností je „naučít frašky, operety a hry se zpěvy, nacvičené korepetitovat a musit umět číst partituru“, být vzdělaný a energický. Divadelní oddělení Národního muzea v Praze, fond Kočovné divadelní společnosti, i. č. 2003 – Listář Štanderovy divadelní společnosti, s. 17.

⁴² Tuto funkci převzal nezkoušený syn vdovy Štanderové Josef Štander ml. (1836–1895), který se pokusil společnost orientovat na tehdy do módy přicházející a finančně výnosnou operetu. To však znamenalo přizpůsobit repertoáru také složení souboru, odešli nejlepší herci nacházející uplatnění v činohře, ale už se nepodařilo najít adekvátní náhradu přesto, že společnost navazovala spolupráci s Lukesovou hudební školou a nabízela např. zaměstnání i hudebnímu skladateli Karlu Bendlovi. Štanderu nahradil na místě režiséra Václav Svoboda, který byl sice umělecky na výši, avšak měl ambice založit si vlastní divadelní společnost a nakonec přetažením nejlepších herců do svého souboru trupu vdovy Štanderové dále oslabil.

⁴³ Viz Sokol-Tůma, František: *Pohled do vývoje divadelní činnosti revuí ostravsko-karvinského*. In: Velká Ostrava. Obraz jejího vzniku, vývoje a významu až do roku 1925. M. Ostrava 1925, s. 37; Bačce, Evžen: *Počátky divadelního života v Ostravě (1851–1918)*. In: Ostrava. Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě města 3, 1966. Ostrava 1966, s. 221.

český tisk o ni ztrácí zájem a zprávy o její existenci a činnosti se v něm vyskytují víceméně nahodile. Proto také rekonstrukce jejích osudů je obtížná a zůstává mnoho nejasného. Na počátku 70. let bratři Štandery hráli pod nájemcem J. Bidrmanem,⁵⁰ ale šlo pouze o krátkou epizodu. Vše nasvědčuje tomu, že už v roce 1871 opět převzali řízení trupy a opustili Moravu. Symbolicky se vydali po stopách svého mládí a rodičů, máme doloženy stágony družiny v Lounech, Slaném, Hradci Králové a Českém Brodě.⁵¹ V roce 1877 pravděpodobně došlo k rozpuštění společnosti⁵² a Josef Štandera (ml.)⁵³ se usadil v Prostějově. Kariéru divadelního ředitele vyměnil za profesi administrátora a lokálkaře místního týdeníku Hlasy z Hané a brzy také převzal od své matky péči o rodinný majetek.⁵⁴ Svou divadelní minulost však nezapřel a v 80. letech se stal oporou místního Spolku divadelních ochotníků jako režisér, herec, dramaturg, překladatel a organizátor, který využíval svých kontaktů a do Prostějova zval k hostování např. takové herce, jakým byl Jindřich Mošna.

Pokračovatelem rodinné divadelní tradice Štanderů se tak stal Antonín Štandera (1847–1906),⁵⁵ po svém otci Josefovi rozhodně nejzajímavější postava tohoto divadelního rodu. Narodil se v Hradci Králové a jako dítě s rodinou absolvoval pobyty v Zöllnerově a Kullasově společnosti. V 60. letech začal vystupovat v družině své matky, v roce 1870 se oženil se 17letou dcerou kupce z Benátek nad Jizerou Marií Plodrovou,⁵⁶ do poloviny 70. let kočoval společně s bratrem po Čechách, od roku 1877 působil společně se ženou jako herec v několika společnostech, až někdy na počátku 80. let se osamostatnil a založil si vlastní hereckou družinu, s níž od roku 1885 působil na Moravě.⁵⁷

Historická reflexe putování trupy Moravou v letech 1885–1889, kdy A. Štandera svou koncesi postoupil Antonínu Sybertovi⁵⁸ a zanechal činnosti v profesionálním divadle, je dokladem úpadku kočovných společností na konci 19. století.

⁵⁰ Viz Turmovský, J. L.: *Herecké společnosti*, s. 106.

⁵¹ Viz Burda, Josef: *Aby se nezapomnělo*. Praha 1958, s. 159.

⁵² Je také možné, že Josef Štandera ještě krátce se svou družinou cestoval, zatímco Antonín se odpojil a působil se svou ženou v letech 1877–1881 jako herec ve společnostech Josefa Cízka, Marie Kozlanské, Josefa Aloise Prokopa, Františka Pokorného a Václava Svobody.

⁵³ Josef Štandera ml. se psal i jako Josef Jirí Štandera, jak dosvědčuje jeho podpis v pamětní knize hradu Buchlova za léta 1865–1866, kam se 7. 5. 1866 při své návštěvě zapsal jako „český herec“ a k podpisu připojil tato slova: „Něšťasten onen národ, jenž řeč svou zaneřádává. Běda však národu tomu, jenž řeč svou przní!“

⁵⁴ Srov. Příkrý, O.: *Červánky Prostějova*, 1, s. 26; *Valná hromada zdejšího místního odboru ÚMŠ. Hlasy z Hané* 15. 11. 1883; *Z prostějovských lázní*. Hlasy z Hané 2. 6. 1889.

⁵⁵ Viz Marek, P.: *Príspevek k historii Štanderovy divadelní společnosti*. In: Sborník z konference mladých muzejních pracovníků v Brně 1986, s. 26–36; též: *Světý život obětovatel umění*. Medailón herce, režiséra a organizátora českého divadla Antonína Štandery. Stateta 19, 1987, č. 3, s. 6–8.

⁵⁶ MZA Brno, Matrika sezdáných Konice, sg. 9103, fol. 159.

⁵⁷ MZA Brno, fond B 13 – Presidium moravského místopředselství 1883–1886, sg. 1/12, karton 500, kočovné společnosti na Moravě; Turnovský, J. L.: *Herecké společnosti*, s. 102.

⁵⁸ StOA Prostějov, fond OÚ, 1889, i.č. 5 568 a 3 471 – divadelní koncese.

Stále častěji zjišťujeme její vystupování v menších městech, ale především jezdila po vesnicích (Hodolany, Klášter Hradisko, Smržice, Nezamyslice). Přestože byl její repertoár pestrý a nechyběla v něm oblíbená opereta, veselohry a frašky, zájem publika byl malý. Snad jen na Slovácku v roce 1887 ještě dovedla vyvolat alespoň zájem tisku, když obecenstvo zůstalo vůči divadlu netečné.⁵⁹ Ve Strážnici ve více než měsíc trvající stágoně vyvolala větší zájem pouze Šamberkova hra na motivy života J. K. Tyla.

Životní osudy A. Štandery jako by sledovaly jednu ze dvou větví vývoje kočovné Thálie: první směřovala ke kamennému divadlu, kam však přecházely pouze výjimečné herecké zjevy, druhá opisovala kružnici, jejímž výchozím i konečným bodem bylo ochotnické divadlo. Po rezignaci na vedení cestující divadelní společnosti se A. Štandera usadil v Prostějově a stejně jako jeho bratr o několik let předtím se stal ústřední postavou mezi místními ochotníky. Předsedal Spolku divadelních ochotníků, ale především připravoval jejich vystoupení jako režisér, v řadě her se uplatnil v titulních rolích, maloval kulisy atd. Když po roce 1900 byl v Prostějově založen nový ochotnický soubor Tyl, velmi ochotně půjčoval divadelní kostýmy a rekvizity, jež mu zůstaly z předchozího působení na profesionální scéně; nakonec se tento fondus stal základem pro Půjčovnu divadelních a maskar-ních obleků,⁶⁰ již dlouhá léta provozovala Štandera žena Marie (1852–1917). Na počátku nového století však A. Štandera plně pohltilo nové umělecké odvětví: stal se průkopníkem loutkového divadla a v Prostějově zřídil po Praze a Plzni první stálou loutkovou scénu v českých zemích.⁶¹ Masový zájem o tato představení A. Štandera, spolupracujícího se svým synem Rudolfem (1873–1957), inspiroval k občasným zájezdům do prostějovského okolí. Tečku za těmito aktivitami udělalo Štanderovo úmrtí 22. 4. 1906: za jeho rakví kráčelo asi 60 lidí, převážně divadelních ochotníků, kteří si připomínali také jeho zásluhy o město na poli politiky a sportu. Jeden z nekrologů ocenil život a dílo tohoto muže slovy: zemřel chudás, který své jmění a své síly, svůj život obětoval umění...⁶²

Smrtí A. Štandery byly vazby Štandery rodiny na české cestující divadlo přetrženy. Děti Antonína a Marie Štanderových si zvolily mimodivadelní profesi, syn Jan se vyučil obchodníkem a působil jako správce větrného mlýna, druhý syn Rudolf byl strojníkem.⁶³ Oba hráli divadlo jako ochotníci, Rudolf v době, kdy pomáhal otci s loutkovým divadlem, režíroval představení na scéně spolku pod vlivem národnosociální strany. V roce 1906 si zřídil pojízdné kino a téměř 15 let

⁵⁹ *Divadelní společnost p. Štandery na Slovači*. Moravská Slovač 23. 3. 1887.

⁶⁰ StOA Prostějov, fond OÚ, 1899, i. č. 16 534, půjčovna divadelních krojů a rekvizit.

⁶¹ Srov. Malík, Jan: *Úsměvy dřevěné Thálie*. Praha 1965, s. 48; Janoušek, Dušan: *Počátky loutkové-bo divadla v Prostějově*. In: Acta UP, Aesthetica 4. Praha 1982, s. 101–109; též: *Loutkové divadlo Antonína Štandery*. Stateta 15, 1983, č. 4, s. 15.

⁶² *Antonín Štandera*. Hlas lidu 28. 4. 1906; *Divadlo*. Moravská orlice 25. 4. 1906; *Úmrtí*. Stráž na Hané 28. 4. 1906; *Úmrtí*. Hanácký kraj 28. 4. 1906; *Antonín Štandera*. Národní listy 23. 4. 1906; Kraus, Bohuslav: *Dramatický umělec Antonín Štandera*. Hlasy z Hané 19. 4. 1941.

⁶³ Štandery měli i dceru, o níž bohužel nejsou informace dostupné.

s ním jezdil po moravských městech a dědinách. Jeho pokus založit v Prostějově stálé „elektrické divadlo“ nebyl úspěšný.⁶⁴ Někdy po roce 1913 převzal od matky vedení půjčovny divadelních kostýmů a rekvizit a dále občas kočoval s pojízdným kinem. Za první republiky se profesionálně věnoval i fotografii a vedl živnost.⁶⁵ Než se dostal do konfliktu s tehdy mladým a ambiciózním Rudolfem Bechyněm v době jeho prostějovského působení a členství v národněsociální straně, byl horlivým přívržencem národních dělníků.⁶⁶ R. Štanderu je možno označit za posledního nositele divadelních tradic rodu.⁶⁷

Profese ředitele české kočovné divadelní společnosti je svou existencí spjata s časovou periodou druhé poloviny 19. a první poloviny 20. století. Divadelními řediteli byli většinou bývalí ochotníčtí herci z řad řemeslníků a kupců, kteří na venkově šířili pražskou divadelní kulturu v českém jazyce. Jejich podnikatelská činnost v profesionálním cestujícím divadle spočívala ve vyjednávání stagion, organizaci přepravy družiny z místa na místo, mnozí působili jako herci, příp. režiséři, dramaturgové nebo jevištní výtvarníci – většinou však na tuto práci neměli umělecké vedoucí souboru. Po opadu vlny vlasteneckého nadšení související s rokem 1848 a po inflaci počtu společnosti v letech následujících po obnově ústavnosti v českých zemích se cestující divadlo od poloviny 60. let 19. století ocitlo v trvalé krizi a upadalo ekonomicky i umělecky. Proto mnozí ředitelé nebyli schopni udržet provoz divadla ve vlastní režii a odcházeli do jiných profesí mimo divadlo nebo koncesi pronajímali. Tuto linii reprezentují osudy Štanderovy společnosti ve třech generacích. Jiní ředitelé však táhli káru kočovné Thálie až do konce svého života: několika vyvoleným se podařilo prosadit ve větších kamených divadlech (Pavel Švanda ze Semčic), ale drtivá většina kočovala po městech a vesnicích Čech a Moravy (Václav Choděra). Původní umělecké a vlastenecké poslání svého divadla dávno vyměnili za cíl obživy v divadelní branži.

⁶⁴ StOA Prostějov, fond OÚ, 1911, i.č. 14 386, elektrické divadlo.

⁶⁵ *Adresář města Prostějova a politického okresu*. Prostějov 1925, s. 48, 206.

⁶⁶ *Ondřej Příkrýl*. Hlas lidu 5. 12. 1906; *Zasláno*. Hlas lidu 26. 5. 1906.

⁶⁷ Pokud se nám podařilo zjistit sledování „prostějovské“ nebo „moravské“ větve Štanderů, Rudolf Štandera se svou ženou Františkou (1882–1948), roz. Markovou (v podnikatelských adresách za první republiky rovněž figuruje jako majitelka půjčovny divadelních krojí a rekvizit) měl dvě děti, Jarmila (1902–?), provd. Šprincová, ani Zdeněk (1904–1934), majitel obchodu elektrotřebařmi, se divadlu už nevěnovali, stejně jako jejich potomci Jarmila Šprincová (1926–1981), provd. Krčmářová, a Zdeněk Štandera (nar. 1934).

CIZINEC

Příklad Petra Augustina Holleye

ZDEŇKA STOKLÁSKOVÁ

„Fremde sind jene, welche entweder aus unconscribirten Provinzen oder aus fremden Staaten gebürtig sind, und sich noch in keinem conscribirten Lande nationalisirt haben. Das besonders die Ausländer hierunter verstanden werden, versteht sich von selbst, wiewohl auch Fremde aus dem Inlande, d.i. Reisende aus den Provinzen, eben so wie die Ausländer, jedoch mit mehr Rücksicht und weniger Strenge, zu behandeln sind.“¹

Kdo je vlastně cizincem? V širším smyslu každý, kdo nenáleží nějakému společenství, negativně vymezeno: všichni ostatní, jež nejsou domácí. Teoretická rovina se zdá být z dnešního pohledu jasná, avšak pouze do chvíle, než se historik setká s dobovým archivním materiálem. Rozsáhlé protokoly brněnského policejního ředitelství, nazvané v průvodu po archivních fondech „Cizinci v Brně“, jež se zachovaly pro léta 1818–1876, ukázaly reálné naplnění termínu „cizinec“ v 19. století, neboť naprostá většina zápisů se týká osob z brněnského předměstí či okolních vesnic jako Královo Pole, Bystrc, Židenice, Obrány aj. Tito cizinci pracovali v Brně a byli evidováni policií z důvodu své zpravidla každodenní pracovní mobility.

Jak byli v 19. století odlišováni cizinci od domácích a kde se nacházela ona dělicí linie? Velmi zjednodušeně lze říci, že základní zákonné vymezení bylo dáno politickým domicilem, resp. domovským právem.² Instituce státního občanství samozřejmě již existovala, avšak její význam nebyl tak zásadní, zejména pro nemajetné obyvatelstvo. „Nepodezřelí lidé“, již byli nuceni cestovat za prací, obdrželi zpravidla cestovní dokumenty bez problémů, nezávisle na svém státním

¹ „Cizí jsou ti, kteří jsou narozeni buď v nekonkribovaných provinciích, nebo v cizích státech a kteří se ještě nenacionalizovali v nějaké konkribované zemi. Že jsou pod tím rozuměni zvláště zahraniční cizinci, se rozumí samo sebou, ale také tuzemští cizinci, tzn. cestující z provincií, stejně jako zahraniční cizinci, na tyto je však třeba bráti více ohledu a zacházeti s nimi méně přísně.“ Barth-Barthenheim von, Johann Ludwig Ehrenreich: *System der österreichisch-administrativen Polizey mit vorzüglicher Rücksicht auf das Erzherzogthum unter der Enns*. Sv. 1, Wien 1829, s. 27.

² Pojem politický domicil [„Politisches Domicil“] a jeho reálné naplnění je identické s domovským právem, rozdílné je pouze chronologické zařazení těchto termínů. Zatímco o domovském právu lze hovořit až se zavedením provizorního obecního zákona z roku 1849, politický domicil se objevuje již v 18. století.